

Guiomar ROVIRA. *Mujeres de maíz. La voz de las indígenas de Chiapas y la rebelión zapatista.* Barcelona, Virus, 1996, 348 pp.

Montserrat Clua i Fainé

Ja han passat més de tres anys d'aquell primer de gener de 1994 en què ens varem despertar amb un nou conflicte al televisor: Chiapas. Aquella data va marcar un canvi en la vida dels indígenes d'aquesta regió al sud-est de Mèxic, però també pel país sencer i per la resta del món. La revolta zapatista sorprengué per inesperada i pel fet de donar-se en un estat que es creia més a prop de les grans potències nordamericanes que de les «lluites indígenes tercermundistes». Després del gran desplegament informatiu que es generà al voltant dels fets succeïts, el temps i els interessos han desviat l'atenció cap a altres zones en conflicte, fins que Chiapas, lentament, ha anat quedant arraconada a un segon pla. Però la realitat chiapaneca en canvi no s'ha aturat i ens l'ha tornada a posar momentàniament a primera fila la recent investidura com a Doctor Honoris Causa de Samuel Ruiz, Bisbe de San Cristóbal de las Casas (l'11 de març a la Universitat Autònoma de Barcelona), mediador clau en el conflicte.

També ens l'acosta de manera directa aquest llibre recent d'una periodista, Guiomar Rovira, que es trobava justament a San Cristóbal el dia de l'aixecament indígena i que va viure directament els fets ocorreguts. La seva experiència particular, que es mostra emotiva però també profunda en el coneixement dels esdeveniments, ens proporciona una visió del conflicte des d'una perspectiva diferent: la de les indígenes. Perquè entre les moltes sorpreses que va proporcionar la revolta zapatista hi

destaca la presència i l'activa participació de les chiapanèques. L'obra pretén donar la veu a aquestes dones que es van atrevir a parlar, a participar, a arriscar-se per ser escoltades.

El llibre no és d'antropologia però interessa a tots els antropòlegs per la descripció que es fa del conflicte en si, però sobretot, de les condicions de vida dels indígenes de Chiapas. Escrit clarament amb un objectiu periodístic i divulgatiu, és un extens relat de la situació concreta de la dona indígena a tots els nivells, privat i públic. I simultàniament també del seu procés de presa de consciència i de participació activa en el conflicte armat. El relat ens permet conèixer la situació triplement marginada que viu la chiapaneca (com a pobra, com a indígena i com a dona) i entendre la seva progressiva implicació en l'Ejército Zapatista de Liberación Nacional (EZLN).

L'autora fa un ràpid repàs a la història d'explotació en què viu la zona des del «Descubrimiento» fins al passat més immediat (la revolució de 1914 que no va arribar mai a Chiapas) i que porta a l'actual distribució de la majoria de les terres en mans de poques persones. Situació que ha marginat econòmicament, socialment i culturalment als indis fins a nivells inhumans. En aquest context de pobresa i d'explotació es dona un factor que l'autora considera capdal per a entendre la submissió de les dones: el desequilibri demogràfic entre sexes, que provoca una «manca» d'homes i una dependència total de les dones, que cedeixen a les seves pressions per no perdre'ls. Aquestes «pressions» masculines es tradueixen en un context de violència quotidiana en forma de maltractaments infantils i violacions sexuals dins de l'àmbit domèstic, ja sigui per part dels pares o dels marits. Les dones de Chiapas es casen molt joves (a partir dels 13 anys) i passen a dependre d'un altre home que les fa treballar igual o més. A aquest entorn familiar cal sumar-hi tota mena d'elements socials negatius, com la manca d'escolaritat o d'assistència mèdica, els embarassos no desitjats, l'alcoholisme masculí i el menyspreu general envers elles per part dels homes indis i dels homes i les dones «coletas» o mestissos. Tot plegat fa de les

dones indígenes unes supervivents en un món durament hostil que les margina i les explota.

Paralel·lament, l'obra ens mostra la influència del zapatisme en aquesta zona deprimida i el procés de conscienciació i participació progressiva de les indígenes. Les dones, tradicionalment mitificades com l'emblema de la paciència, esdevenen insurgents i milicianes de l'EZLN, i comencen a participar en els diàlegs proposant una Ley de las Mujeres a incloure en les reclamacions generals zapatistes. Dins la nova cultura política que es genera a Mèxic amb la participació de la societat civil com a subjecte de la transformació social, el rol de la dona és doblement trencador, ja que ha de lluitar contra la seva pròpia tradició cultural que la margina de l'espai públic. De manera que mica en mica, i en la mesura de les possibilitats de cadascuna, les dones comencen una participació activa i reivindicativa, sense una conscienciació feminista definida però amb una llarga llista de greuges per a reclamar. El relat ens explica la forma d'organitzar-se de l'EZLN i ens permet entendre les facilitats i el suport que ha rebut per part de la població chiapaneca. De fet, el context i el rol jugat per l'exèrcit mexicà hi són més que favorables.

El relat ens mostra el món femení amb les seves varietats internes, ja que cal tenir en compte que dins de Chiapas hi ha diferents ètnies i llengües (les més importants són la tojolabal, choi, tzeltal i tzotzil) i diferents zones i formes econòmiques (camperoles pobres del nord, teixidores i artesanes dels Altos de Chiapas, dones de la selva lacandona,...). Alhora, el retrat del món chiapanec des de la mirada de les dones ens mostra molt més que el seu món particular, i ens proporciona una imatge general de la vida en aquesta regió mexicana. De totes maneres aquesta és una part del llibre que queda coixa per la manca de referències a altres subjectes que no siguin les dones. En el seu propòsit de mostrar «la voz de las sin voz», el text ignora als altres implicats en la societat chiapaneca i, per tant, també en el conflicte. Sobretot els homes, que apareixen com una ombra

amagada i amenaçadora, que maltracten les dones però que sabem que també formen part de la seva vida (com a marit, fill o germà, però també com a comandant o soldat) i que tenen un limitat paper ornamental en l'argument. Potser es tracta d'una omisió intencionada, ja que l'autora ja té un llibre anterior, *Zapata vive* (Virus, 1994), on se suposa que el retrat de la situació és més equilibrat. Però independent d'això i pres el llibre que estem analitzant com a unitat, aquest enfocament excessivament femení i fins a cert punt massa repetitiu acaba per allargar incessàriament el text.

L'obra està feta mostrant directament la veu de les pròpies protagonistes, a partir dels seus relats recollits i reproduïts amb detall i extensió per l'autora. La presència autorial desapareix rera la veu de les Marías, Rosalías i Susanas, tot i que no passa desapercebuda la vivència especial dels fets de l'autora, com a persona, com a periodista i com a dona. La millor qualitat de l'obra és la seva riquesa de llenguatge, la capacitat que té de transmetre'ns una imatge directa i estremidora de les experiències d'unes dones que se'ns mostren terriblement llunyanes i properes alhora. A través del text veiem els colors, els sabors, el paisatge per on mouen el seu dolor i la seva esperança. Coneixem les dones pel seu nom, les que s'han convertit en figures públiques i les que treballen des de l'anonimat. I elles ens relaten la seva vida, de vegades encara molt breu (sorpren enormement la joventut de les rebels) però sempre impactant. I descobrim així una realitat que des d'aquí unes i altres ignorem, perquè no ens arribem a imaginar tan sols que pugui haver-hi unes violacions tan flagrants dels Drets Humans. Els rebels zapatistes es van atrevir a dir en veu alta què passava en les seves comunitats. Elles es van afegir a la protesta, lluitant per la mateixa causa, però aportant un conjunt de reivindicacions pròpies.

I els fets de Chiapas permeteren que periodistes de tot el món les escoltessin i transmetessin les seves paraules. En general, el paper de la premsa va ser capdal en el conflicte, ja que ens va fer conèixer una realitat que el govern mexicà ocultava. Aquest

és l'objectiu explícit de l'autora, donant tot el protagonisme a qui realment és l'actor dels fets. De totes maneres, aquesta intenció de ser fidel a les paraules de les indígenes, reproduïnt-les sense intervenir, seleccionar o interpretar, planteja alguns problemes per al lector, que s'enfronta a un text una mica desordenat i en alguns fragments excessivament monotemàtic. Crec que el llibre necessitaria d'un començament més clar que contextualitzés la realitat de Chiapas i el procés revolucionari que s'hi va donar. El lector d'avui ja no recorda o no té prou informació per entendre el tema al qual s'enfronta, i la lectura es fa una mica confusa. Poc a poc haurà de descobrir (en alguns casos endevinar) la complexa situació ètnica, econòmica i social que genera diferents respostes a problemes de pobresa i marginació comuns. En alguns fragments, l'ús del llenguatge indígena perjudica més que no ajuda, ja que s'utilitzen termes específics sense traduir, dels quals sovint en desconeixem el significat. Paradoxalment, és gairebé al final del llibre que comencen les referències concretes, les dades, els noms, les xifres de la situació real de Chiapas i de Mèxic en general. Unes xifres brutals que ens descobreixen una imatge del país que el govern oficial amaga darrera la seva aparença de modernització, turisme de luxe i tractats de lliure comerç amb els EUA i Canadà. D'un país que nega les seves arrels i la seva identitat en negar l'existència dels indígenes.

De totes maneres, el llibre és clau perquè ens permet conèixer les causes profundes i quotidianes que portaren a la rebel·lió i el per què de la seva força: perquè implica a tota una població que no hi té res a perdre i molt a guanyar. I és capaç de transmetre'ns un profund respecte i admiració per la valentia d'aquestes dones que s'atreveixen a reivindicar uns drets humans (de dignitat, de justícia, d'assistència mèdica, d'educació...) que són imprescindibles però que els hi han estat llargament negats. Així mateix, i des d'un enfocament més general, conèixer el procés específic de Chiapas, tal com l'explica Rovira, permet fer reflexions i debats més amplis sobre els conflictes armats que sobrepassen de llarg el context específic zapatista. Plantejant, per exem-

ple, la capacitat de canvi de la història a partir de petites modificacions, detalls que en principi hom no pensa que puguin tenir conseqüències tan importants per al futur. O bé descobrir fins a quin punt els ideals teòrics revolucionaris poden portar-se a la pràctica realment, a nivell individual, en un context social que pressiona perquè les coses no canviïn.

I també, i ja per acabar, una qüestió amb la qual ja fa temps que s'enfronten les antropòlogues feministes: fins a quin punt es poden defensar les tradicions culturals específiques quan aquestes reproduïxen un sistema androgen de discriminacions.

Tot plegat, cal celebrar la publicació d'obres que ens acosten una mica més la veu de les més oblidades entre els oblidats, mostrant que no sols tenen capacitat de pensar i sentir, sinó d'expressar en les seves pròpies paraules i per sí soles allò que volen i com ho volen.